

« ...TARİH SİZİN İSMİNİZİ ALTIN HARFLERLE YAZACAKTIR ... »»

A. Topçubaşov'un editörü olduğu "Kaspi" gazetesi. Azərbaycan Milli Tarih Müzesi

Alimerdan Bey Topçubaşov'un (Topçubaşı) tarihteki rolü öncelikli olarak, gerek 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başlarında Rusya İmparatorluğu Müslüman halklarının hayatında, gerekse 1918-20'li yıllar bağımsız Azerbaycan devletinin tarihinde yaptığı hizmetlerle ilgilidir. **Onun özellikle imparatorluk döneminde bu halkların yararına gösterdiği çok değişik faaliyetlerin bugün bile her yönüyle incelenmesi gerekmektedir. Bu faaliyetleri onun yazdığı mektuplardan oluşan, gazetecilik faaliyetlerini kapsayan ve bilimsel mirasının zenginliği konusunda algı**

oluşturuyor.

Soylu bir aileden gelen babası Ali Ekber Bey Topçubaşov (1820–1868) 1843 yılında Güney Kafkasya süvari Müslüman alayında süvari olarak göreve başlamış, 1845'de Rus ordusunun en elit askeri birliklerinden biri olarak Majesteleri Konvoyunda Müslümanların komutanı olarak göreve atanmıştır. Ali Ekber 1853-1856 Kırım savaşına katılmış, savaştaki hizmetleri dolayısıyla ödüllendirilmiş, 1853'de teğmen rütbesi almıştır¹. Resmi biyografisine göre Alimerdan Bey 1863'de doğmuş, fakat 60 yaşını nedense 1925'de kutlamıştır². Onun biyografisindeki belirsizlik sözü konusu dönemin diğer siyasileri için de geçerlidir. Nitekim Stalin 1878'de doğmasına rağmen 50. yaşını 1929'da kutlamıştır.

Alimerdan Bey Topçubaşov'un amcası, Türkoloji ve İrانبilim uzmanı

1. А.М. Топчибаши: документы из личных архивов. 1903–1934 гг. М., 2012. С. 8.
2. А.М. Топчибаши и М.Э. Расулзаде: Переписка. 1923–1926 гг. М., 2011. С. 94.

1. Rusya Müslümanları Kurultayı'nın milletvekilleri ("Gustav Struve" gemisi)

nı, profesör Cafer Topçubaşov 1811'de Tiflis'ten Petesburg'a gelmiş, orada okumuş, çalışmış ve 1869'da vefat etmiştir.³ Alimerdan Bey 1884'de "Tiflis Gimnazyası" okulunu bitirdikten sonra Petersburg Üniversitesi Tarih-Edebiyat Fakültesini kazanmış, 2 sene sonra ise Hukuk Fakültesine yatay geçiş yapmıştır. 1887'de gizli talebe devrim örgütündeki faaliyetlerinden dolayı üniversiteden ihraç edilse de profesörlerin yardımıyla yeniden kaydını yaptırarak eğitimini devam ettirebilmiştir. 1888 yılında üniversiteyi bitirmiş, 1889 Ocak ayında diplomasını alarak Tiflis'e geri dönmüştür.⁴ **Olağanüstü yeteneği ve derin mesleki bilgileri sayesinde Topçubaşov kısa sürede hukuk alanında iyi bir uzman olarak kendini gösterebilmiştir. Ayrıca o dönemde Rusya İmparatorluğunun hızla büyüyen sanayi merkezlerinden biri olan Bakü'ye döndükten sonra aktif olarak politik faaliyetlere katılmıştır.**

Topçubaşov Bakü'ye geldikten sonra Şehir Dumasına (Meclisine) vekil seçilmiş, bir hukukçu olarak kısa sürede ün kazanmıştır. O aynı zamanda Rusya İmparatorluğu Müslümanları için yayın yapan, Bakü'de Rusça çıkan "Kaspi" gazetesinin genel yayın yönetmeni görevinde çalışmıştır. Rusya İmparatorluğu'nun o dönemdeki şartlarında Topçubaşov Müslüman halkların toplumsal ve siyasi hayatına yakından

Viborg Manifestosunu imzalayan Duma milletvekilleri cezaevi duvarları önünde.

3. Библиографический словарь отечественных тюркологов. Дооктябрьский период. М., 1989. С. 229.

4. Из истории азербайджанской эмиграции. Сборник документов, произведений и писем. М., 2011. С. 143.

Alimerdan Bey Topçubaşov 4. Rusya Müslümanları Kurultayı'nın milletvekilleri arasında.

iştirak ediyordu. Zira kendisi Müslüman toplumun içinde bulunduğu durumun iç açıcı olmadığını çok iyi biliyordu. Müslümanları ayrımcılıkta suçlarken Rusya'nın toplumsal yaşamına katılımlarını engelliyorlardı. **Halkının vatansız evladı olarak Topçubaşov bu dev imparatorluğun diğer Türk ve Müslüman halklarına karşı derin bir sempati duyuyordu.**

Yükselen devrimsel olaylar ışığında, 15 Mart 1905 yılında Bakü'de Azerbaycan burjuvazisi ve aydınlarının temsilcilerinin katıldığı bir toplantı yapıldı. Toplantıda **Kafkasya'da reformların gerçekleşmesi ve hükümete toplu dilekçe verme konusu görüşüldü.** Bunun için Petersburg'a, Kafkasya nüfusunun üçte birini oluşturan Müslüman topluluk adına bir heyet gönderilmesi kararlaştırıldı. Topçubaşov tarafından hazırlanan toplu dilekçe Nisan 1905 tarihinde Bakanlar Kuruluna gönderildi. Bu belgede **Müslümanların bölgenin sosyal ve ekonomik hayatında haklarının sınırlandırıldığına dikkat çekilmiştir:** Bölgenin şehir yerel yönetim birimlerindeki Müslümanlar bu kurumlarda-

ki temsilcilerin yarısından azdı. Müslümanların askeri ve sivil kurumlarda yüksek makamlara gelmesine müsaade edilmiyordu. Gerek orta eğitim gerekse yüksek eğitim almış Müslümanların serbest meslek edinme hakları sınırlandırılmış, kendileri eğitim faaliyetlerden uzaklaştırılmışlardır. Müslüman öğrencilere hazine bursu verilmezken birçok yüksek eğitim kurumlarına da alınmıyorlardı. Bazı yerlerde Müslümanlar taşınmaz mülkiyet edinmiyor, ticaretle uğraşamıyorlardı. Toplu dilekçede ayrıca Müslümanların temsil sorunundan, kamu yönetiminde ve kamusal alanda engelsiz görev alma hakkından bahsediliyordu. Kafkasya'da tam esaslı özyönetim ve idarenin müdahale edemeyeceği yerel yönetim kurumlarının oluşturulması, Müslümanların yerel yönetim ve şehir meclislerinde her hangi bir sınırlama olmaksızın temsil olunmaları gibi önemli konular toplu dilekçede yer almıştı⁵. Toplu dilekçede bir çok demokratik talepler de yer alıyordu: **Müslümanlara yönelik vicdan özgürlüğü, ifade ve basın hürriyeti (Rusça ve ana dilinde), toplanma ve dernek kurma özgürlüğü,**

5. Сеидзаде Д.Б. Азербайджанские депутаты в Государственной думе России. Баку, 1991. С. 12–14.

kişi ve konut dokunulmazlığı vs. Dilekçede mülkiyet konusunda Müslümanların Ruslarla aynı haklara sahip olmaları, sosyal ve kamu kurumlarında görevde bulunma hakları isteniyordu.⁶

10 Haziran 1905 yılında Kafkasya Genel Valisi İ.İ.Vorontsov-Daşkov Tiflis'te Yelizavetpol, Bakü vilayetleri ve Tiflis vilayetinin Borçalı kazasının, ayrıca Dağıstan ve Batum vilayeti Müslümanlarının temsilcilerini (aralarında Topçubaşov da vardı) kabul etti. Vorontsov-Daşkov toplu dilekçede yer alan taleplerin doğru olduğunu vurgulayarak ana dilde okullar açılması, kız okullarının açılması, Müslüman din adamları okulunun açılması, ayrıca ana dilde gazete, dergi ve kitapların baskısına yardımcı olacağını söyledi.⁷

Azerbaycan'ın liberal aydınları Topçubaşov'un önderliğinde İmparatorluğun diğer bölgelerinde yaşayan Müslümanlarla sıkı ilişkiler kurmaya çalışırken bir parti çatısı altında örgütlenmenin amaçlara ulaşmak uğruna verilen mücadelede çok faydalı olduğuna ümit ediyorlardı⁸. 1905 yılında **Müslüman toplumunun başlıca hedefi Tüm-Rusya Müslümanları Kurultayını toplamak idi. Kurultayda parti teşkilatı ve görevlerinin belirlenmesi, Müslümanların eğitim ve kültür düzeyinin yükseltilmesi, hukuki ve ekonomik ihtiyaçların listesini hazırlamak vs. idi.**

Topçubaşov 1905 yılı ağustos ayında Nijni Novgorod'da yapılan Kurultayın faaliyetlerinde aktif şekilde yer almıştır. Kurultay Rusya Müslümanlarının bağımsız siyasi mücadele yapmaları yönünde bir araya gelmelerinin başlangıcını koymuş oldu. Uzun süren müzakereler sonrası Topçubaşov'un önerdiği program kabul edildi. **Bu programda Müslümanların dini ve kültürel özerlik kazanmalarına yönelik önemli konular açık bir şekilde ifade edilmiştir.** Değişik bölgelerden gelmiş Müslüman toplulukların temsilcileri kurultaydan geleceğe ilişkin büyük umutlarla geri döndüler. Değişik Müslüman cemaatlerinin bir örgütün çatısı altında bir araya gelme sürecinin devam ettirilmesi kararlaştırılmıştır. İkinci Kurultayın toplanması konusunda Alimerdan Bey Topçubaşov görevlendirilmiştir.

13-23 Ocak 1906 yılında Petersburg'da II. Tüm-Rusya Müslüman Kurultayı toplandı. Kurultaya yaklaşık 100 delege katılmıştı. Birkaç oturuma Topçubaşov başkanlık yaptı. Kurultayda Müslümanların tek bir siyasi parti

– Rusya Müslümanları İttifakı çatısı altında örgütlenmeye çağıran Tüzük kabul edildi. Tüzüğün 1. Maddesinde Müslümanların yaşadıkları vilayetler 16 bölgeye ayrılmıştır. Mahiyeti itibariyle İmparatorluk nüfusunun kültürel ve milli özerlik planı ileri sürülmüştür. Tüzük ve Program Topçubaşov tarafından hazırlanmıştır. 1906 yılında "Rusya Müslümanları İttifakı Programı" adlı broşür, 8 Mart 1906 yılında ise "Rusya Müslümanları İttifakı Tüzüğü" adlı broşür Petersburg'da basılmıştır

1906 yılında I. Devlet Dumasına yapılan seçimler ilk kez Rusya'da temsili yasama organının tesisini öngörüyordu. Bu seçimler Müslüman toplumunu da harekete geçirdi. Onların da bundan sonra devletin yasama organında kendi temsilcileri olacaktı. Aynı yıl nisan ayı sonunda açılmış I. Dumada değişik bölgelerden gelmiş 25 Müslüman vekil yer alıyordu. Topçubaşov "sol kadetçiler" partisinden Bakü vilayet çevresinden vekil seçilmiştir. 21 Haziran 1906 tarihli ilk oturumda Topçubaşov'un başkanlığında Müslüman vekilleri grubu oluşturuldu. **Sayısı itibariyle Müslüman grubu kalabalık gruptu. Grubun çok iyi yönetilmesi ve ayrıca aktif faaliyetleri Rus kamuoyunu endişelendiriyordu. Bu endişeler hükümeti Müslüman grubun parlamento faaliyetlerini zayıflatma yönünde önlemler almaya zorladı.** Bazı ünlü Rus politikacılarında Müslümanların imparatorluğun birliğini tehdit eden bir siyasi oluşum haline geldikleri algısı uyanmıştı. Başkent çevrelerinde Müslüman дума vekillerinin bir kısmının Rus olmayan bazı halkların temsilcileri tarafından oluşturulmuş

2. Devlet Dumasının Müslüman milletvekilleri.

6. Кавказский край. 1905. 3 апреля.

7. Каспий. 1905. 19 июня; Сеидзаде Д.Б. Указ. соч. С. 15.

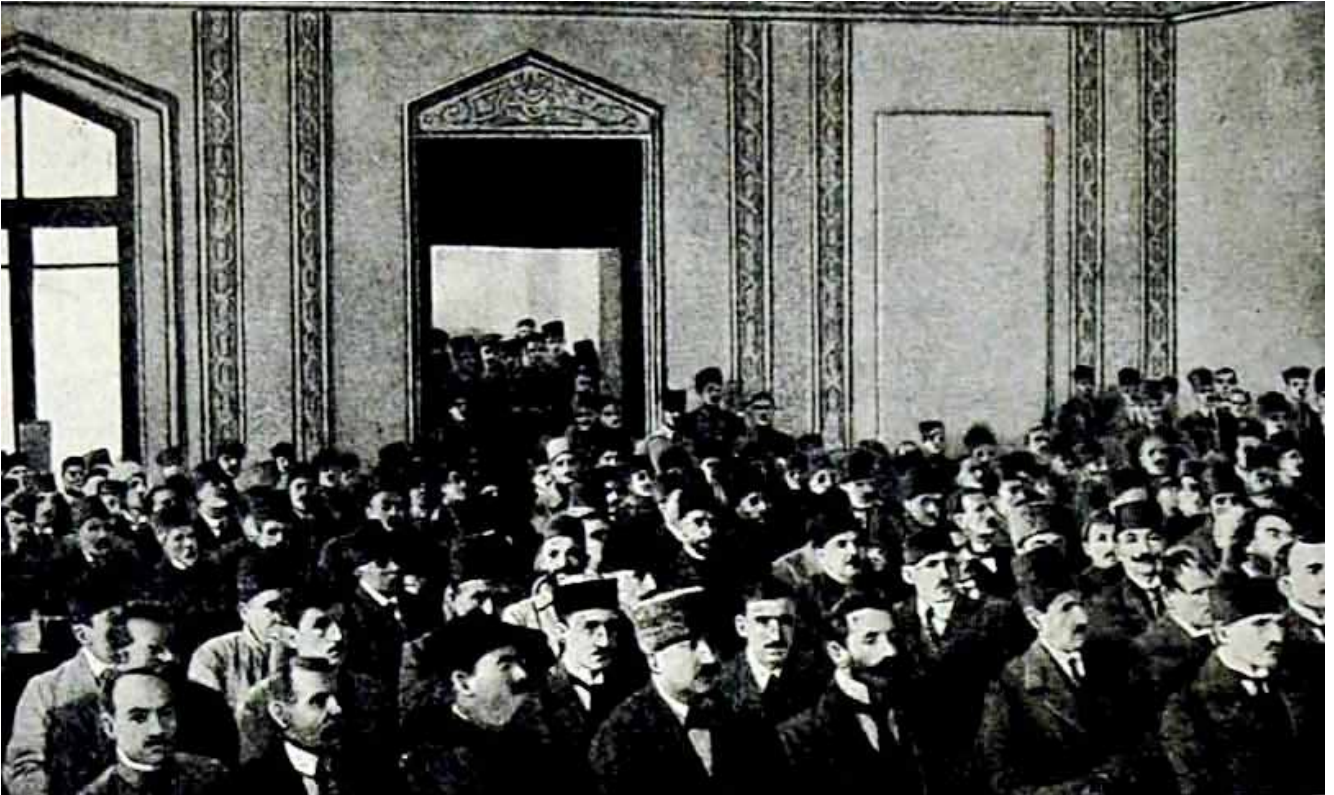
8. Багирова И.С. Политические партии и организации Азербайджана в начале XX века (1900–1917). Баку, 1997. С. 141.

Alimardan Bey Topçubaşov 3. Rusya Müslümanları Kurultayı'nın Başkanlık Divanında.

"Özerklikçi İttifak Parlamento Grubu"nun faaliyetine katılmaları rahatsız ediyordu. Bu ittifakın tesisçileri arasında Müslüman temsilciler de bulunuyordu. Topçubaşov'un kendisi bu grubun büro üyesiydi. Görüldüğü gibi Topçubaşov'un siyasi düşüncesi Kafkaslar bölgesi dahil ayrı ayrı serbest temsili kurumların yer aldığı federatif yapıya sahip bir Rusya İmparatorluğunu öngörüyordu.

Azerbaycan Parlamentosu'nun açılışı. 7 Aralık 1918

8 Temmuz 1906 yılında Duma feshedildi. 10 Haziranda ise parlamentodaki Müslüman grup üyeleri ve başkentli 40 Müslüman temsilciyle birlikte son toplantılarını yaptılar. Topçubaşov'un başkanlık yaptığı bu toplantıda Dumanın feshi konusu müzakere edilirken imparatorluğun Müslüman halklarının olağan kurultayının çağırılması kararlaştırıldı. Ayrıca "kadetler grubu" vekillere Viborg'da toplanmak ve iktidarın keyfi tutumuna karşı direniş stratejisini hazırlamağı önerdiler. Duma vekillerinin üçte biri toplantıya katıldılar ve halka, Dumayı savunan bir çağrı yaptılar. Fakat bu çağrıda sadece vergi ödememe, askerlikten yayınma vs. gibi pasif direniş eylemleri öngörülüyordu. Yönetim bu çağrıya imza atanlarla ilgili soruşturma başlattı ve 1906 yılı Aralık ayında beş Müslüman vekil üç aylık hapis cezasına çarptırıldı. Bu vekillerin arasında Topçubaşov da vardı. Bu hareketinden dolayı Topçubaşov'un Bakü Şehir Duması üyeliği de feshedilmiştir. Topçubaşov üç aylık hapis cezası Petersburg'daki ünlü "Krestı" cezaevinde çekti.

16-21 Ağustos 1906 yılında Nijni Novgorod'da III. Müslüman Kurultayı düzenlendi. Kurultaya yaklaşık 800 kişi katılmıştır. Bu defa siyasi konuları görüşmemek kaydıyla kurultay geçirilmesi konusunda hakimiyetten izin alınmıştır. Kurultayda Müslüman halkların daha sıkı bir şekilde da-

yanışmasını öngören konular gündeme taşınmıştır. Ayrıca "Rusya Müslümanları Partisi"nin 15 üyeden ibaret merkezi yürütme komitesi seçildi. Kurultay bittikten sonra merkez komitesi kendi içinden başkanlık divanını seçmek ve faaliyet programını onaylamak için toplandı. Merkez komite başkanı Topçubaşov, sekreterleri Tatar asıllı Y.Akçura ve Kazak S.G.Canturin seçildiler. **Merkez komitenin kararıyla II. Dumadaki Müslüman grubun faaliyetine etkin bir şekilde yardım etmek amacıyla Petersburg'da üç kişiden oluşan daimi büro (Başkan Topçubaşov, üyeler Tatar kökenli A.İbrahimov ve F.Kerimov) oluşturuldu.** Bu büro I. ve II. Duma döneminde Müslüman grubu dönemlerinde çok etkin faaliyet göstermiş, belge ve bilgi toplayarak yazılı ve sözlü raporlar düzenlemiş, Dumanın değişik komisyonlarında görüşülmesi amacıyla tasarı ve taslaklar, konuşma metinleri vs. hazırlamıştır.

Tüm bunlar, özellikle Avrupa demokrasisinin Müslümanlar arasında yayılması siyasi çevreleri çok rahatsız ediyordu. Rus milliyetçilerinin lideri V.M.Piruşkeviç 30 Nisan 1908 yılında Dumada yaptığı konuşmasında Paris'te fikir "toplamaş" bazı Duma vekillerinin "ayrılıkçı konuşmalar getirdiklerini" ifade etmiştir⁹. Başka bir ifade ile Dumadaki Müslüman vekillerin ülkede yaşayan Müslüman ahalinin haklarını ve kimliklerini savunmaları bir devlet karşıtı faaliyet olarak değerlendirilmiştir.

Müslümanların hakimiyetten rahatsız olmasının dolaylı nedeni devletin izlediği iç politikayla ilgiliydi. Derin analitik kabiliyete sahip Topçubaşov Müslümanların dini kurumlarında yapılacak reformların milyonlarca Müslümanın sosyal ve siyasi yaşam şartlarının iyileşmesinde, aynı zamanda rejimin istikrarında etki olacağı kanaatinde idi. Fakat ülkedeki rejim bu defa da çok büyük yanlışlığa yol vererek bu reformları yapmadı.

Müslümanların aydınlanması yolunda yorulmadan ve sistematik bir şekilde çalışan Topçubaşov imparatorluğun Müslümanlar yaşayan bölgelerinde büyük ün kazandı. 2 Mayıs 1908'de Bahçesaray'da "Tercüman" gazetesi 25. yıldönümünü kutluyordu. Öğlen saat ikiye doğru birkaç yüz yerli Müslümanlar, ayrıca yüzlerle kadın, Rus, Grek, Musevi Karaimler, Petersburg, Kazan, Yevpatorya, Kerç, Yalta ve diğer bölgelerden misafirler gelmişti. Dua sı-

rasında imam özellikle A.Topçubaşov'un sağlık ve iyiliği için dua edilmesini istedi. Binlerce kişi "Yaşasınlar" diyerek, seslerini yükselttiler.¹⁰ O zaman Topçubaşov 40 yaşın az üzerinde idi. O gerçekten milyonlarla dindaşı tarafından gerçek anlamda saygı duyulan Müslüman liderlerden biri idi.

O dönemde kuşkusuz, Müslüman aydınları arasında en fazla Avrupa eğitime sahip Topçubaşov Rusya İmparatorluğunun çok milyonlu Müslüman halklarının kalbinde taht kurmuştu. Topçubaşov çok nadir

*Azerbaycanlı mühacirler .
Sağdan ilk – A.Topçubaşov. Paris, 1920.*

9. Государственная дума. Третий созыв. Стенографические отчеты. 1909 г. Сессия вторая. Часть IV. СПб., 1909. С. 281, 282.

10. Керимов И.А. «Живая» история Гаспринского. По материалам газеты «Терджиман» 1883–1914 гг. Симферополь, 1999. С. 179–180.

A.Topçubaşov'un eşyaları: milletvekili rozeti, Azerbaycan Parlamento'sunun açılışı şerefine hatıra madalyaları. Azerbaycan Milli Tarih Müzesi

görülen entelektüel tipine uygundu ve kendisiyle ilgili "bani, kurucu" tanımlaması yapılabilir. 1908 yılında kendisine yazılmış bir mektupta şu satırlar yer almaktaydı: "... Tarih Sizin isminizi altın harflerle yazacaktır..."¹¹. Topçubaşov o dönemi hatırlarken kendisinin devrimci olmadığını, fakat gücü ve olanakları çerçevesinde Rusya Müslümanlarının, özellikle Kafkasya Müslümanlarının çıkarlarını korumak için çalıştığını yazmıştır.¹²

Topçubaşov 15-25 Haziran 1914 yılında Petersburg'da düzenlenen Tüm-Rusya Müslümanları Kurultayında gerek genel oturumlarda, gerekse de komisyonlarda fiilen başkan olmuştur. Neredeyse kesintisiz olarak 10 gün çalışan katılımcılar Devlet Duması gündemine aşağıdaki tasarıları çıkarmışlardır: 1) Rusya Müslümanlarının dini kurumlarının yönetimine dair Yönetmelik 2) dini kurumlarda görev alan kadrolar 3) mektep ve medrese konusunda 4) Camilerin organize edilmesi 5) Türkistan din işleri yönetimine bağlı mahkeme organlarının tesisi 6) dini kurumların oluşturulmasına dair temel hükümler¹³.

Programda öngörülen bu planlar Ağustos 1914 yılında I. Dünya Savaşının başlamasıyla gerçekleşemedi. 1917 yılına dek İmparatorluk mevzuatında Müslümanlarla ilgili her hangi değişiklik yaşanmamıştır. **Mutlakıyetin yıkılmasına Topçubaşov Azerbaycan'ın politikacısı ve siyasi eliti olarak bariz şekilde öne çıkarken Müslüman hareketinin da liderlerinden biri olarak tanınıyordu.** Müslümanların sosyal ve politik dünya bakışları Rusya hakimiyeti tarafından dikkate alınmıyordu. Topçubaşov 1919'da eski Çarlık hükümeti Dışişleri

Bakanı S.D.Sazonov'a yazdığı mektupta bu yaklaşımı "Bizleri mutsuz eden ve geri kalmış bir halk durumuna düşüren Rusların ölümcül hatası" olarak eleştirmiştir. Topçubaşov şöyle devam ediyordu: "Oysa Allah doğal yeteneklerimiz ve emeğe olan sevgimiz konusunda bize haksızlık etmemiştir"¹⁴.

1917'de Rusya İmparatorluğu yıkıldı. 28 Mayıs 1918'de ise Azerbaycan Halk Cumhuriyeti kuruldu. Bu cumhuriyetin kurucularından biri de Alimerdan Bey Topçubaşov idi.

Hayatının neredeyse yarısını – 30 yılını Avrasya'nın Türk ve Müslüman halklarının çıkarlarını korumak için mücadeleye hasretmiş, onların sorunlarını kalbinde hissetmiş ve sahip olduğu engin bilgi ve deneyimleriyle kendi dindaşlarına hizmet etmiştir. Onun ismi Müslüman halk arasında her zaman saygıyla anılmıştır. Topçubaşov kendisinden sonra zengin bir miras bırakmıştır. O sadece başarılı bir politikacı ve analitik tefekkürlü politikacı değil, aynı zamanda orijinal düşüncelere sahip bir mütefekkindi. **A.Topçubaşov'un entelektüel mirasının yer aldığı eserlerinin toplanarak yayılması günümüz Azerbaycan tarihçilerinin karşısında duran en önemli vazifelerdendir.** Bu istikamette ilk adımlar atılmış, Bakü'de ve Paris'te bulunan Topçubaşov arşivindeki belgeler ve mektuplara dair ilk yayınlar yapılmıştır. Azerbaycan'ın ünlü diplomatı Ramiz Abutalıbov'un Paris'ten vatana dönerken getirdiği Topçubaşov'a ait kişisel belgeler Bakü arşivlerinde bulundurulmaktadır.

Topçubaşov yüzyıldan fazla bir süredir gerek kişiliği, gerekse devlet ve politika adamı kimliği ile saygın bir şahsiyet olarak tanınmaktadır. Bu parlak şahsiyet günümüz politikacıları için güzel bir örnektir. ✨

11. А.М. Топчибаши: документы из личных архивов... С. 68.

12. Топчибашев А. Дипломатические беседы в Стамбуле (1918–1919 гг.). Баку, 1994. С. 45.

13. Из истории азербайджанской эмиграции... С. 125–126.

14. Топчибашев А. Дипломатические беседы в Стамбуле... С. 102.